

01

Το ειδώλιο T7244 (σε πρώτο πλάνο αριστερά) και άλλα αντικείμενα στη θέση εύρεσης στο εσωτερικό του ναού της Αμαρυσίας Αρτέμιδος.

© ESAG.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΣΚΑΦΗ

Η βιογραφία δύο αντικειμένων από τον

Tamara Saggini

Αρχαιολόγος, Πανεπιστήμιο Γενεύης και Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

Pauline Maillard

Δρ Αρχαιολόγος, Maison de l'Orient et de la Méditerranée, HiSoMA, Lyon

Χάρης Γιαννουλόπουλος

Συντηρητής, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

Γαλάτεια Κονσουλίδη

Συντηρήτρια, Ελβετική Αρχαιολογική Σχολή στην Ελλάδα

ΣΤΗ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΗ

αρχαϊκό ναό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος

ΤΟ ΚΑΛΟΚΑΙΡΙ ΤΟΥ 2020 ΣΤΗΝ ΑΜΑΡΥΝΘΟ, Ο ΤΟΜΕΑΣ που είχε ανασκαφεί τελευταία στα δυτικά του ανασκαφικού πεδίου απέφερε σημαντικά ευρήματα. Νέες τομές διενεργήθηκαν με στόχο τη διερεύνηση του κτηρίου 6, το ανατολικό τμήμα του οποίου είχε ήδη αποκαλυφθεί. Όπως αποδείχθηκε, το μεγάλο ορθογώνιο κτίσμα είχε πλάτος 10 μ., μήκος τουλάχιστον 30 μ. και η θεμελίωσή του ακουμπούσε σε προγενέστερα οικοδομικά κατάλοιπα. Μία τομή διαστάσεων 4x4 μ., στο κέντρο του δυτικού τμήματος του κτηρίου 6, αποκάλυψε έναν αποθέτη με σπάνια ευρήματα: αγγεία, πήλινα ειδώλια και μικροευρήματα. Τα περισσότερα από τα ευρήματα αυτά διατηρούνταν ακέραια, ενώ κάποια είχαν σπάσει *in situ* από το βάρος της επίχωσης. Αυτό το σύνολο αντικειμένων που παρουσιάζει μεγάλη χρονολογική συνοχή τοποθετείται στο τελευταίο τέταρτο του 6ου αιώνα π.Χ. Εδώ παρουσιάζονται δύο αντικείμενα που προέρχονται από αυτόν τον σημαντικό αποθέτη: ένα πήλινο σανιδόμορφο καθιστό ειδώλιο και μια χάλκινη φιάλη.

ΤΟ ΠΗΛΙΝΟ ΣΑΝΙΔΟΜΟΡΦΟ ΕΙΔΩΛΙΟ «ΠΑΠΑΣ 1»

Είκοσι δύο παρόμοια σανιδόμορφα ειδώλια βρέθηκαν κατά τη διάρκεια της ανασκαφής το καλοκαίρι του 2020, ορισμένα τοποθετημένα πρηνήδον, ενώ άλλα σε ύπτια στάση. Ωστόσο, φαίνεται ότι αρχικά είχαν τοποθετηθεί σε όρθια στάση και έπεσαν έτσι εκ των υστέρων. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής, οι ομοιότητες που παρουσιάζουν τα ειδώλια δυσχεραίνουν την ταύτιση των συνανηκόντων θραυσμάτων. Σε γενικές γραμμές, τα ειδώλια βρέθηκαν σπασμένα σε τέσσερα τμήματα: στο κεφάλι, στο άνω και το κάτω μέρος του σώματος και στο στήριγμα. Τα θραύσματα που έχουν χαθεί είναι πολύ λίγα, κυρίως από εύθραυστα σημεία, όπως τα χέρια και τα στήριγματα της πλάτης. Τα ειδώλια έχουν ύψος κατά μέσο όρο 23 εκ., ενώ ένα από αυτά υπερβαίνει τα 30 εκ. Το πρώτο σανιδόσχημο ειδώλιο που βρέθηκε κατά την ανασκαφή είναι αυτό που παρουσιάζεται εδώ.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Κάθε αντικείμενο που φτάνει στο εργαστήριο συντήρησης υποβάλλεται σε πανομοιότυπες διαδικασίες. Φωτογραφίζεται στην αρχική του κατάσταση (εικ. 2, 3) και στη συνέχεια τεκμηριώνεται διεξοδικά στο δελτίο συντήρησης. Το τελευταίο περιλαμβάνει πληροφορίες για τα ανασκαφικά δεδομένα, σύντομη περιγραφή του αντικειμένου και διαστάσεις, ανάλυση της παθολογίας του (κατάσταση διατήρησης) και των απαιτούμενων τεχνικών συντήρησης.

Αφού ολοκληρωθούν οι ενέργειες αυτές ξεκινά η συντήρηση του αντικειμένου. Στο πρώτο στάδιο συντήρησης του ειδωλίου διενεργήθηκε ελαφρύς μηχανικός καθαρισμός στην επιφάνειά του για να απομακρυνθεί το υπερβολικό χώμα, χρησιμοποιώντας μαλακό πινέλο και υδροβολέα με απιονισμένο νερό. Αφού το αντικείμενο στέγνωσε (εικ. 10), ακολούθησε λεπτομερής καθαρισμός, κατά τον οποίο αφαιρέθηκαν οι αδιάλυτες επικαθίσεις (άλατα) και τα σκληρότερα υπολείμματα από χώμα που δεν απομακρύνθηκαν στο προηγούμενο στάδιο. Για να είναι αποτελεσματική αυτή η εργασία, χωρίς να προκληθούν φθορές στη γραπτή επιφάνεια του ειδωλίου,

ο καθαρισμός πραγματοποιήθηκε εξ ολοκλήρου κάτω από το μικροσκόπιο με χειρουργικά εργαλεία και βελόνες (εικ. 4). Προκειμένου να απομακρυνθούν οι πιο ανθεκτικές επικαθίσεις, εφαρμόστηκε σε αυτές στάγδην διάλυμα απιονισμένου νερού και αιθανόλης (50% κατ' όγκο). Η αιθανόλη επιταχύνει τον ρυθμό εξάτμισης του νερού, ούτως ώστε τα σκληρά υπολείμματα ενυδατώνονται, ενώ το νερό εξατμίζεται πολύ γρήγορα, χωρίς να φθείρεται η γραπτή επιφάνεια.

Αφού ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός της πρόσθιας όψης, έγινε μια πρώτη στερέωση με ακρυλικό γαλάκτωμα περιεκτικότητας 2% κ.ό. (Primal AC532K). Με αυτόν τον τρόπο σταθεροποιήθηκαν τα χρώματα, ώστε να μπορέσει να καθαριστεί χωρίς προβλήματα η οπίσθια πλευρά του ειδωλίου ακολουθώντας την ίδια διαδικασία με την μπροστινή. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στις ακμές θραύσης, για να αποφευχθεί κάποια αστοχία κατά τη συγκόλληση.

Αφού καθαρίστηκαν τα τρία μέρη του ειδωλίου από κάθε πλευρά, το αντικείμενο ήταν έτοιμο για συγκόλληση. Το πρώτο βήμα της διαδικασίας περιελάμβανε τη στερέωση των ακμών. Με αυτόν τον τρόπο τα σημεία αυτά ενισχύθηκαν, ώστε να αντέξουν το βάρος των συγκολλημένων θραυσμάτων και τις πιέσεις που ασκούνται συνήθως εκ των υστέρων σε αυτά. Για τον σκοπό αυτό, εφαρμόστηκε με πινέλο ένα διάλυμα ακρυλικής ρητίνης σε ακετόνη περιεκτικότητας 3% κατά βάρος (κ.β.) (Paraloid B72). Σε δεύτερο στάδιο έγινε η συγκόλληση των θραυσμάτων με τη χρήση χειροποίητης κόλλας από ακρυλική ρητίνη (30% κ.β. Paraloid B72 σε ακετόνη) (εικ. 5, 6). Στο επόμενο βήμα σταθεροποιήθηκαν τα συγκολλημένα θραύσματα στη θέση τους με χαρτοταινίες, αποφεύγοντας τις περιοχές με γραπτή διακόσμηση, και αφεθήκαν έτσι για τουλάχιστον 24 ώρες (εικ. 7). Στο τελευταίο στάδιο της διαδικασίας αφαιρέθηκαν οι ταινίες και καθαρίστηκαν τυχόν υπολείμματα του συγκολλητικού υλικού, είτε με μπατονέτες εμποτισμένες στην ακετόνη, είτε με νυστέρι.

Η τελική εργασία που ολοκλήρωσε τη συντήρηση του σανιδόμορφου ειδωλίου ήταν η στερέωση της πρόσθιας όψης που φέρει χρώματα, εφαρμόζοντας μια νέα επίστρωση από διάλυμα 3% κ.ο. ακρυλικού γαλακτώματος (Primal AC532K) (εικ. 8). Προτού παραδοθεί το αντικείμενο στους αρχαιολόγους για περαιτέρω μελέτη και/ή αποθήκευση λήφθηκαν οι τελικές φωτογραφίες του συντηρημένου πλέον ευρήματος. Ακολούθησε η συμπλήρωση του δελτίου συντήρησης.

ΑΝΑΛΥΣΗ

Τα πήλινα σανιδόμορφα ειδώλια που ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή στην Αμάρυνθο το καλοκαίρι του 2020 είναι σπάνια από πολλές απόψεις. Η άριστη κατάσταση διατήρησης των 22 ευρημάτων είναι μία από αυτές. Τα λίγα ακέραια παραδείγματα που ήταν μέχρι σήμερα γνωστά ανήκουν σε ιδιωτικές συλλογές και, κατά συνέπεια, στερούνται οποιασδήποτε αρχαιολογικής πληροφορίας. Η καλή κατάσταση διατήρησης των ειδωλίων, που ήταν ήδη γνωστά στους αρχαιολόγους, υποδήλωνε ότι προέρχονταν από σλημένους τάφους. Ωστόσο, κανένα από αυτά δεν σώζει ίχνη χρώματος όπως συνέβη με τα ειδώλια από την Αμάρυνθο. Μία ακόμη εξαιρετική συνθήκη αποτελεί η ανακάλυψη αυτών των ειδωλίων σε ένα πλήρως τεκμηριωμένο ανασκαφικό πλαίσιο, πόσο μάλλον σε έναν αναθηματικό αποθέτη.

02

02
Το αντικείμενο πριν
από τις εργασίες συντήρησης
(πρόσθια όψη). © ESAG.

03

03
Το αντικείμενο πριν
από τις εργασίες συντήρησης
(οπίσθια όψη). © ESAG.

04
Κατά τη διάρκεια του μηχανικού
καθαρισμού στο μικροσκόπιο.
© ESAG.

04

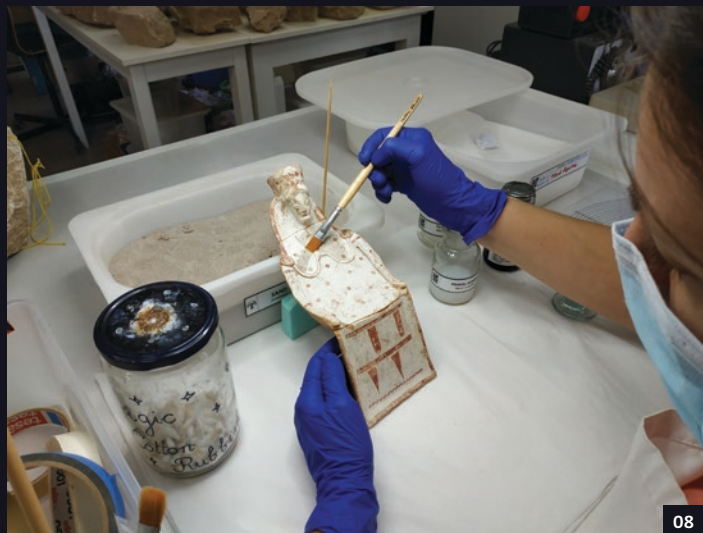
05

06

07

08

Το ειδώλιο με αριθμό T7244 αποτελεί σπάνιο παράδειγμα ενός ακέραίου σανιδόμορφου καθιστού ειδωλίου. Έχει ύψος 23 εκ. και πλάτος 10,3 εκ. (εικ. 9, 11). Εικονίζεται μια γυναικεία καθιστή μορφή που φορά μακρύ ένδυμα. Το στήθος της κοσμείται από ένα μεγάλο περιδέραιο (όρμιον) και φοράει έναν υψηλό κυλινδρικό πόλο, εξαιτίας του οποίου έλαβε στη σύγχρονη έρευνα το προσωνύμιο «παπάς», στον πληθυντικό «παπάδες», κατ' αναλογία με το τυπικό κάλυμμα κεφαλής των ορθόδοξων ιερέων.

Η τεχνική της κοροπλαστικής είναι μικτή: το σώμα του ειδωλίου και το κάλυμμα της κεφαλής είναι χειροποίητα, ενώ το πρόσωπο είναι κατασκευασμένο με απλή μήτρα. Επίσης, ο κοροπλάστης χρησιμοποιεί ευρέως την τεχνική της επίθεσης στοιχείων («pastillage») για να δώσει μορφή στα χέρια και να σχηματίσει σαν «W» το μεγάλο περιδέραιο στο στήθος. Το περιδέραιο συγκρατείται στους ώμους από δύο στρογγυλές πόρτες. Ένα από τα τεχνικά χαρακτηριστικά αυτού του εικονογραφικού τύπου είναι η παρουσία διπλού στηρίγματος στην πλάτη (εικ. 9). Έχει στρογγυλή διατομή, ελαφριά καμπυλότητα και το ελεύθερο άκρο του είναι επίπεδο, για να εξασφαλιστεί η σταθερότητά του. Η εμπρόσθια όψη του ειδωλίου αποκαλύ-

πτει τα τεχνικά χαρακτηριστικά της παραγωγής του από το εργαστήριο κοροπλαστικής: το εσωτερικό της κεφαλής είναι κούφιο, το κάλυμά της έχει προσαρτηθεί σε δεύτερη φάση, το περίγραμμα του ειδωλίου έχει κοπεί με αιχμηρό αντικείμενο, οι άκρες της φαρδιάς φούστας είναι πεπλατυσμένες με το χέρι και στην πίσω πλευρά διακρίνονται ακόμη τα άφθονα δαχτυλικά αποτυπώματα του κοροπλάστη.

Αυτός ο τύπος σανιδόμορφου ειδωλίου διακρίνεται, επίσης, για την πλούσια σε πολυχρωμία διακόσμηση με τη χρήση λευκής, κόκκινης και μαύρης χρωστικής ουσίας, που χαρακτηρίζει την κοροπλαστική παραγωγή της Ύστερης Αρχαϊκής περιόδου. Στο εν λόγω ειδώλιο έχει χρησιμοποιηθεί μόνο κόκκινη βαφή πάνω από τη λευκή χρωστική ουσία που εφαρμόστηκε ως υπόστρωμα. Το κόκκινο χρώμα υιοθετείται εδώ για να σχηματίσει το περίγραμμα του ειδωλίου με μια λεπτή ταινία, πάχους περίπου 2 ή 3 χιλιοστών. Χρησιμοποιείται επίσης για τη διακόσμηση του ενδύματος: 22 κουκκίδες στο στήθος και στην κοιλιά. Οι λεπτομέρειες στους βραχίονες αποδίδονται με δύο λεπτές ταινίες που υποδηλώνουν πιθανότατα τα μανίκια του ενδύματος. Αρχικά, και το περιδέραιο τονιζόταν με κόκκινο χρώμα. Η άνω επιφάνεια των στρογγυλών πορτών φέρει

05

Εφαρμογή του συγκολλητικού στις θραύσεις. © ESAG.

06

Συγκόλληση δύο θραυσμάτων. © ESAG

07

Αφήνοντας τις συνδέσεις να ισχυροποιηθούν μετά την κόλληση. © ESAG.

08

Στερέωση της χρωματιστής επιφάνειας του αντικειμένου. © ESAG.

09

Πλαγιά όψη του ειδωλίου μετά τη συντήρηση. © ESAG.

10

Μετά το πρώτο στάδιο καθαρισμού. © ESAG.

09

10

επίσης κόκκινο χρώμα, με το οποίο σχηματίζεται μια λεπτή ομόκεντρη σπειρά. Τέλος, η φούστα διακοσμείται με δύο οριζόντιες ταινίες, μια σειρά από κάθετες γλώσσες και μια σειρά από ανεστραμμένα τρίγωνα. Η παρυφή του ενδύματος δηλώνεται με μια λεπτή κυματιστή γραμμή. Όσο για τον υψηλό κυλινδρικό πόλο, είναι επίσης διακοσμημένος με δύο σειρές από φύλλα που παραπέμπουν στην υπέρθεση δύο διαδημάτων από φύλλα δάφνης. Το κάλυμμα της κεφαλής οριοθετείται και αυτό από μια λεπτή κόκκινη ταινία ορατή στο μέτωπο. Τέλος, οι λεπτομέρειες του προσώπου — το περίγραμμα των ματιών, η μύτη και τα χείλη — αποδίδονται με ακρίβεια με τη χρήση κόκκινου χρώματος.

Τα «σανιδόμορφα ειδώλια», που περιγράφηκαν αρχικά ως «sitzende Brettidole» από τον P. Knoblauch, εξακολουθούν να αποτελούν αίνιγμα της ελληνικής κοροπλαστικής, καθώς παραμένουν άγνωστα τα κέντρα παραγωγής τους. Αρχικά ερμηνεύθηκαν ως βοιωτικές παραγωγές¹, ενώ πιο πρόσφατα κάποιοι άλλοι μελετητές υποστήριξαν πειστικότερα ότι ο τύπος προέρχεται από την Αττική². Ωστόσο, μέχρι σήμερα, δεν έχει εξακριβωθεί αν η παραγωγή τους έγινε στην Αττική ή στη Βοιωτία. Όπως σημειώνει η V. Mitsopoulos-Leon, η μεγάλη

ομοιότητα που παρουσιάζουν αυτοί οι αρχαϊκοί τύποι αναφορικά με τις τεχνικές παραγωγής τους καθιστά σχεδόν αδύνατη τη διάκριση μεταξύ αττικών και βοιωτικών εργαστηρίων³.

Ο M. Szabó ήταν ο πρώτος που χρονολόγησε τον τύπο «παπιάς» μεταξύ 560–540 π.Χ., ακολουθώντας τεχνοτροπικά κριτήρια⁴. Αργότερα, η B. Vierneisel-Schlörb προσδιόρισε με μεγαλύτερη ακρίβεια το χρονολογικό εύρος στο διάστημα μεταξύ 540–530 π.Χ., βασιζόμενη σε ταφικά ευρήματα από την Αττική⁵. Η ανεύρεση αυτού του τύπου σε δύο πυρές (πυρά Β και Γ) στο ιερό της Δήμητρας και της Κόρης στην Ελευσίνα επιβεβαιώνει τη χρονολόγηση στο β' μισό του 6ου αιώνα π.Χ.⁶. Η μελέτη του αναθηματικού αποθέτη στην Αμάρυνθο θα συμβάλει αναμφίβολα στην καλύτερη χρονολόγηση.

Σημειώνεται ότι αυτά τα σανιδόμορφα καθιστά ειδώλια απαντούν ιδιαίτερα σε ιερά της Αττικής. Στην Αθήνα, βρέθηκαν κυρίως στην Ακρόπολη και στα μικρά ιερά στη βόρεια κλιτύ της⁷. Είναι, επίσης, γνωστά από ταφικά ευρήματα του Κεραμεικού⁸. Ειδώλια του ίδιου τύπου βρέθηκαν και στον Πειραιά, στην ανασκαφή του περιβόλου του ιερού της Μουνιχίας Αρτέμιδος⁹, και στο Τελεστήριο της Ελευσίνας¹⁰. Επιπλέον, μέχρι τις πρόσφατες ανακαλύψεις στην Αμάρυνθο, το σημαντικότε-

11

ρο σύνολο τέτοιων σανιδόμορφων ειδωλίων προερχόταν από το ιερό της Αρτέμιδος στη Βραυρώνα¹¹. Επομένως, καθίσταται σαφές ότι τέτοιου είδους απεικονίσεις εντοπίστηκαν κατά βάση σε ιερά και συμφραζόμενα που σχετίζονται με γυναικείες θεότητες (κυρίως Άρτεμις, Δήμητρα και Κόρη ή Αθηνά) και, όπως παρατήρησε η V. Mitsopoulos-Leon, αποκλειστικά σε χώρους λατρείας που έχουν ισχυρούς δεσμούς με την Αττική¹². Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι ανάλογα ευρήματα μαρτυρούνται ήδη μεταξύ των αναθημάτων που ήρθαν στο φως κατά την ανασκαφή του ιερού της Αθηνάς στην ακρόπολη της Ερέτριας¹³. Η ανασκαφή που βρίσκεται σε εξέλιξη στο ιερό της Αμαρυσίας Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο είναι πιθανό να αποφέρει έναν ακόμη μεγαλύτερο αριθμό τέτοιων ειδωλίων, καθιστώντας έτσι το ευβοϊκό σύνολο σανιδόμορφων καθιστών ειδωλίων το μεγαλύτερο μέχρι σήμερα. Η ανασκαφική ομάδα της Αμαρύνθου διατηρεί την ελπίδα ότι τα ανασκαφικά ευρήματα θα συμβάλουν στην πληρέστερη γνώση και κατανόηση αυτού του είδους κοροπλαστικής και θα αποσαφηνίσουν την τυπολογία και τη χρονολόγηση των καθιστών σανιδόμορφων ειδωλίων του 6ου αιώνα π.Χ.

12

ΜΙΑ ΧΑΛΚΙΝΗ ΟΜΦΑΛΩΤΗ ΦΙΑΛΗ

Στα τέλη Ιουλίου 2020, στο νοτιοανατολικό τμήμα της ίδιας τομής, εντοπίστηκε μία μικρή περιοχή με σκούρο γκριζοπράσινο χρώμα ωοειδούς σχήματος, μήκους περίπου 20 εκ. και πλάτους άνω των 10 εκ. (εικ. 13). Όπως διαπιστώθηκε γρήγορα, ο σκούρος χρωματισμός του εδάφους οφειλόταν σε προϊόντα διάβρωσης χαλκού. Η παρουσία πληθώρας ευρημάτων περιμετρικά του αντικειμένου δυσκόλεψε την ταύτιση και την απομάκρυνση των περιφερειακών χωμάτων. Επρόκειτο για μια φιάλη, η οποία ακουμπούσε κάθετα στο πλάι, σαν να είχε πέσει από κάποιο ψηλότερο σημείο και να είχε προσγειωθεί στο έδαφος. Το αγγείο απομακρύνθηκε από το έδαφος με πολλή προσοχή χρησιμοποιώντας περιμετρικά προστατευτικά υλικά ώστε να συγκρατηθούν τα θραύσματα μαζί με το χώμα, και τοποθετήθηκε σε ένα κουτί για την ασφαλή μεταφορά του στο εργαστήριο συντήρησης.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Στο εργαστήριο ακολουθήθηκαν οι ίδιες τυπικές διαδικασίες. Το αγγείο φωτογραφήθηκε στην αρχική του κατάσταση (εικ.

13

14

15

11
Πρόσθια και οπίσθια όψη του ειδωλίου μετά τη συντήρηση. © ESAG.

12
Τμήμα του αποθέτη στον ναό, ανασκαφική περίοδος 2020. © ESAG.

13
Η φιάλη κατά τη διάρκεια της ανασκαφής. © ESAG.

14
Το αντικείμενο πριν από τις εργασίες συντήρησης. © ESAG.

15
Σχηματοποίηση του αντικειμένου πάνω στο χαρτί. © ESAG.

16

16
Μελανόμορφη κύλικα με λευκό βάθος, Αρχαιολογικό Μουσείο Δελφών (ΑΜΔ 8140). © Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού / Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων.

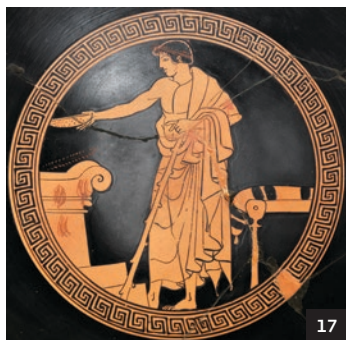
17
Ερυθρόμορφη κύλικα, ζωγράφος Μάκρων, Λούβρο (G149). Creative Commons (CC), https://fr.wikipedia.org/wiki/Fichier:Libation_Macron_Louvre_G149.jpg

18
Σχέδιο της φιάλης. © ESAG.

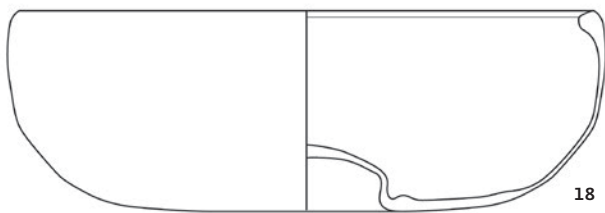
19
Τοποθέτηση συνανηκόντων θραυσμάτων μετά τον καθαρισμό. © ESAG.

20
Σύνθεση του αντικειμένου. © ESAG.

21
Εργασία πλήρωσης των κενών. © ESAG.

17

18

19

14) και στη συνέχεια τεκμηριώθηκε στο δελτίο συντήρησης.

Το αγγείο βρέθηκε ολόκληρο αλλά σπασμένο σε πολλά κομμάτια. Με μαλακό πινέλο και λαβίδα αφαιρέθηκε το χώμα από την επιφάνεια των θραυσμάτων, τα οποία στη συνέχεια τοποθετήθηκαν πάνω σε φύλλο χαρτιού δημιουργώντας έτσι έναν «χάρτη» του αντικειμένου (εικ. 15). Έπειτα, το χώμα κοσκινίστηκε και ανακτήθηκαν κάποια κομμάτια που ανήκαν στη φιάλη.

Αφού συλλέχθηκαν όλα τα θραύσματα του ευρήματος, ξεκίνησαν οι εργασίες συντήρησης. Η συντήρηση ακολούθησε τρία βασικά στάδια: α) καθαρισμό, β) στερέωση, γ) συγκόλληση. Αρχικά, με τον καθαρισμό απομακρύνθηκαν οι χρωματινές επικαθίσεις και τα άλατα, όπως και τα προϊόντα διάβρωσης που είχαν αναπτυχθεί με την πάροδο των ετών. Για τον σκοπό αυτό, η όλη διαδικασία πραγματοποιήθηκε κάτω από το μικροσκόπιο με τη χρήση μικροεργαλείων όπως νυστέρια, βελόνες και υαλόβουρτσες. Σε ορισμένα ανθεκτικά τμήματα του αγγείου όπου οι επικαθίσεις ήταν σκληρές έγινε μηχανικός καθαρισμός με μικροτροχό και χρήση τροχολίθων. Προκειμένου να ολοκληρωθεί αυτό το στάδιο, τα κομμάτια του αγγείου τοποθετήθηκαν στο φούρνο στους 120° C και αφέθηκαν να στεγνώσουν για δύο ώρες ώστε να εξατμιστεί όλη η υγρασία.

Στο επόμενο στάδιο έγινε σταθεροποίηση του αγγείου προκειμένου να αποφευχθεί η περαιτέρω διάβρωσή του. Έτσι, όλα τα θραύσματα εμβαπτίστηκαν σε διάλυμα βενζοτριαζόλης 3% κ.β. (ΒΤΑ) σε αιθανόλη για 24 ώρες. Για να απομακρυνθούν όλα τα υπολείμματα ΒΤΑ που θα προκαλούσαν λευκές κηλίδες στη σπασμένη φιάλη κατά την ξήρανση, τα θραύσματα ξεπλύθηκαν με καθαρή αιθανόλη.

Το τρίτο στάδιο της συντήρησης ήταν η συγκόλληση των θραυσμάτων και η σύνθεση της φιάλης. Κατά τον καθαρισμό διαπιστώθηκε ότι το σχήμα των θραυσμάτων είχε παραμορφωθεί, ενώ βρίσκονταν θαμμένα στο χώμα, πιθανόν από τις πιέσεις των επιχώσεων και/ή τους μηχανισμούς διάβρωσης. Εξαιτίας αυτής της παραμόρφωσης των θραυσμάτων, ενώ τα

επιμέρους κομμάτια είχαν πολύ καλή επαφή μεταξύ τους, όταν συνδέονταν στο σύνολό τους, το αποτέλεσμα ήταν ένας παραμορφωμένος όγκος. Για τον λόγο αυτό, πριν από τη συγκόλληση έπρεπε να προσδιοριστεί ένα πλάνο δράσης ώστε το τελικό αποτέλεσμα να είναι όσο πιο άρτιο γίνεται. Αρχικά βρέθηκε η σωστή θέση κάθε θραύσματος (εικ. 19) και στη συνέχεια συγκολλήθηκαν ανά μικρές ομάδες. Ως συγκολλητικό μέσο επιλέχθηκε η χρήση χειροποίητης κόλλας από ακρυλική ρητίνη 30% κ.β. σε ακετόνη (Paraloid B44). Εκμεταλλευόμενοι το γεγονός ότι το Paraloid είναι μια θερμοπλαστική ρητίνη, με τη βοήθεια θερμοπίστολου, άρχισε η σταδιακή συγκόλληση των ομάδων μεταξύ τους πλάθοντάς τες στη σωστή τους θέση (εικ. 20). Καθώς ο μεταλλικός πυρήνας υπήρχε σε όλα τα θραύσματα, οι συγκολλημένες ομάδες άρχισαν να γίνονται βαριές. Έτσι, για να μην υποχωρήσουν οι ενώσεις από το βάρος και την καμπυλότητα του αγγείου ήταν απαραίτητο να συμπληρωθούν κάποια από τα κενά. Για την πλήρωση χρησιμοποιήθηκε ένα μείγμα από ακρυλική ρητίνη (Paraloid B72, 30% κ.β. σε ακετόνη), και υλικού πλήρωσης (Aerosil®), χρωματισμένο με πράσινη χρωστική ουσία (εικ. 21). Με αυτόν τον τρόπο η φιάλη απέκτησε το τελικό της σχήμα.

Προτού παραδοθεί το αντικείμενο στους ειδικούς για περαιτέρω μελέτη, έπρεπε να ληφθεί μέριμνα για το τελικό βήμα της συντήρησης: την προστασία της επιφάνειας του αγγείου από εξωτερικούς παράγοντες. Έτσι, με ένα μαλακό πινέλο εφαρμόστηκε στην επιφάνειά του ένα λεπτό στρώμα ακρυλικού βερνικιού (Incalac). Στη συνέχεια, λήφθηκαν οι τελικές φωτογραφίες και ολοκληρώθηκε το δελτίο συντήρησης.

ΑΝΑΛΥΣΗ

Η χάλκινη φιάλη αποτελεί ένα αρκετά σπάνιο εύρημα. Ο όρος «φιάλη» αναφέρεται για πρώτη φορά στα ομηρικά κείμενα και δηλώνει γενικά ένα ανοιχτό αγγείο¹⁴. Από τον 7ο αιώνα π.Χ. και εξής, ο όρος χρησιμοποιείται για έναν υποδοχέα υγρών, με

20

21

διάμετρο μεγαλύτερη από το ύψος του, χωρίς πόδι και χωρίς λαβές. Το σχήμα του είναι επηρεασμένο από τα αγγεία της Εγγύς Ανατολής και, μολονότι αρχικά παράγεται μόνο από μέταλλο, αντιγράφεται γρήγορα και σε πηλό. Οι πήλινες φιάλες αυτού του τύπου γίνονται πιο δημοφιλείς τον 6ο αιώνα π.Χ. Η ελληνική εκδοχή έχει συχνά έναν ομφαλό, έναν προεξέχοντα ημισφαιρικό όγκο στο κέντρο της βάσης (εικ. 18), χάρη στον οποίο αποκαλείται «ομφαλωτή», σε αντιδιαστολή με το πρωτότυπο από την Αρχαία Εγγύς Ανατολή που δεν διέθετε ομφαλό. Ο ομφαλός επιτρέπει στον χρήστη να κρατά το αγγείο ευκολότερα και πιο σταθερά καθώς μπορεί να τοποθετεί το δεύτερο και τρίτο δάχτυλο μέσα στον ομφαλό, ενώ ακουμπά τον αντίχειρα στο χείλος.

Στην αρχαία Ελλάδα, τα αγγεία παράγονταν σε διάφορα υλικά: γυαλί, λίθο, ελεφαντόδοντο, χαλκό, ασήμι, χρυσό, ξύλο και συννηθέστερα πηλό. Τα αγγεία που ήταν κατασκευασμένα από πολύτιμα μέταλλα σπάνια έχουν διασωθεί μέχρι τις μέρες μας, καθώς συνήθως τα έλιωναν και επαναχρησιμοποιούσαν το πολύτιμο μέταλλο. Τα λιγοστά μεταλλικά αγγεία που έχουν διασωθεί προέρχονται συνήθως από τάφους ή θησαυρούς σε ιερά. Ωστόσο, οι φιλολογικές πηγές, οι επιγραφές και η εικονογραφία των αγγείων μαρτυρούν ότι στην αρχαιότητα ήταν πολύ περισσότερα.

Η φιάλη που παρουσιάζεται εδώ είναι από χαλκό¹⁵ και πιο συγκεκριμένα από ένα κράμα χαλκού και κασσίτερου που κάποιες φορές περιέχει και άλλες προσμίξεις, όπως ο μόλυβδος¹⁶ (εικ. 23). Είναι γνωστό ότι στην αρχαία Μεσόγειο υπήρχαν κοιτάσματα χαλκού στην Κύπρο, ενώ ο κασσίτερος έπρεπε να εισαχθεί από την Ανατολία ή από τη Μεγάλη Βρετανία. Ανάλογα με το κράμα που χρησιμοποιούνταν, το τελικό μείγμα θα μπορούσε να διαμορφωθεί άλλοτε εύκολα και άλλοτε πιο δύσκολα. Το πράσινο χρώμα που συναντάται σήμερα στα αντικείμενα αυτά οφείλεται στη διάβρωση. Αρχικά, θα είχαν σκούρο χρυσοκαστανο χρώμα. Για την παραγωγή χάλκινων αντικειμένων χρησιμοποιούνταν δύο διαφορετικές τεχνικές: σφυρηλάτηση ή χύτευση. Τα διακοσμητικά μέρη αγγείων —λαβές, στόμιο, βάσεις— είναι συνήθως χυτά και το σώμα σφυρήλατο.

Η χάλκινη φιάλη που βρέθηκε στην Αμάρυνθο έχει ένα απλό σφυρηλάτο σώμα. Το καμπύλο περιχέλιωμα είναι παχύτερο σε σχέση με το πολύ λεπτό σφαιρικό σώμα, το οποίο καταλήγει στον ομφαλό που περιβάλλεται από έναν μικρό δακτύλιο. Η φιάλη είναι μεσαίου μεγέθους: έχει διάμετρο 14,5 εκ. και ύψος 4,9 εκ. Ο κεντρικός ομφαλός έχει διάμετρο 4,1 εκ.¹⁷

Για να κατανοήσει κανείς τη χρήση ή τις χρήσεις ενός αγγείου πρέπει να εξετάσει διαφορετικές παραμέτρους: το υλικό από το οποίο έχει κατασκευαστεί και το σχήμα του, τα οποία περιγράφηκαν παραπάνω, τις απεικονίσεις του αντικείμενου σε άλλες δημιουργίες, τη θέση εύρεσης και τις αρχαίες φιλολογικές ή επιγραφικές πηγές¹⁸. Μολονότι έχουν βρεθεί χάλκινα αγγεία σε διαφορετικά σχήματα που υποδηλώνουν διαφορετικές χρήσεις, σεββίρισμα ή ψύξη οίνου, μαγείρεμα, πλύσιμο, αποθήκευση ή προσφορά υγρών, οι φιάλες είναι πολύ σπάνιες.

Η φιάλη απαντά συνήθως σε σκηνές με παρόμοιο περιεχόμενο, όπως προκύπτει και από τα δύο παραδείγματα που ακολουθούν. Σε μία κύλικα τύπου Β με μαύρο γάνωμα που

22

Η ανασκαφή στο εσωτερικό του ναού της Αμαρύνθου, το καλοκαίρι του 2021. Τα δύο αντικείμενα βρέθηκαν έναν χρόνο πριν στην τομή στο κέντρο της εικόνας. © ESAG.

23
Η φιάλη μετά
τη συντήρηση.
© ESAG.

βρέθηκε στους Δελφούς (εικ. 16) εικονίζεται ο Απόλλωνας να κρατάει μια φιάλη στο δεξί του χέρι και να ρίχνει με αυτήν κρασί. Ομοίως, στην ερυθρόμορφη παράσταση που κοσμεί μια άλλη κύλικα (εικ. 17) εικονίζεται ένας νεαρός άντρας να κρατάει μία φιάλη πάνω από έναν βωμό, έτοιμος να ρίξει ή αφού έχει μόλις ρίξει κάποιο υγρό, πιθανόν κρασί ή νερό, τελώντας μία σπονδή. Η σύγκριση με ανάλογες εικονογραφικές παραστάσεις συμβάλλει στην καλύτερη ερμηνεία της χρήσης αυτού του αγγείου. Στις μέρες μας, με τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών μπορεί κανείς να επιχειρήσει να ερμηνεύσει τη χρήση ενός αντικειμένου μέσω της ανάλυσης μικροσκοπικών υπολειμμάτων από τα θραύσματα. Φυσικά, το νερό δεν θα άφηνε καθόλου ίχνη, αλλά το κρασί θα μπορούσε να έχει αφήσει υπολείμματα αν το αγγείο χρησιμοποιήθηκε αρκετές φορές.

Το αρχαιολογικό σύνολο δεν επιτρέπει πάντοτε την ακριβή ερμηνεία των διαφορετικών χρήσεων κάθε αντικειμένου. Όταν έρχεται στο φως ένα εύρημα παρέχονται πληροφορίες για το τελευταίο αρχαιολογικό πλαίσιο στο οποίο εντάχθηκε κατά την εγκατάλειψη, την απόρριψη ή την απόθεσή του. Οι περισσότερες φιάλες προέρχονται από τάφους ή αποθέτες ιερών υποδηλώνοντας ότι χρησιμοποιούνταν πιθανότατα ως αναθήματα ή αγγεία για την τέλεση ιεροπραξιών.

Η χάλκινη φιάλη που περιγράφηκε εδώ βρέθηκε στο κτήριο 6, εντός του ιερού της Αρτέμιδος στην Αμάρυνθο, μαζί με εκατοντάδες ξεχωριστές σημασίας αντικείμενα που χρονολο-

γούνται όλα στο τελευταίο τέταρτο του βου αιώνα π.Χ. Ο αποθέτης μαρτυρά ότι το κτήριο ήταν σημαντικό, πιθανότατα ο κύριος ναός του ιερού. Δεν είναι γνωστό αν τελείωσε κάποια σπονδή με τη φιάλη, αλλά σίγουρα κατατέθηκε ως προσφορά στη θεότητα, αν όχι ακριβώς στη θέση που βρέθηκε, πολύ κοντά σε αυτή. Στις περιπτώσεις πολύτιμων αντικειμένων όπως αυτό, η προσφορά μπορεί να έχει τον ρόλο θησαυρού μέσα στο ιερό, όπως αναφέρεται μερικές φορές στις επιγραφές¹⁹. Πολυάριθμα αναθήματα συχνά τοποθετούνταν σε κτίσμα που οικοδομείτο για να τα φιλοξενήσει, έναν οίκο ή έναν θησαυρό, ή άλλοτε σε έναν απλό λάκκο στην περιφέρεια του ιερού αφήνοντας χώρο για νέες προσφορές. Εδώ, όμως, δεν ισχύει τίποτε από αυτά. Αντιθέτως, όλα φαίνεται να έχουν παραμείνει στη θέση τους και να έχουν καταρρεύσει με την πάροδο των αιώνων. Είναι, επομένως, πιθανό να πρόκειται για έναν αποθέτη θεμελίωσης του νεότερου ναού.

Η φιάλη, είτε χρησιμοποιήθηκε είτε όχι, αποτελεί πολύτιμη προσφορά στην Αρτέμιδα. Η περαιτέρω μελέτη αναμένεται να ρίξει περισσότερο φως σε αυτό το εντυπωσιακό σύνολο ευρημάτων και να βοηθήσει στην ερμηνεία του, γι' αυτό και οι εργασίες συντήρησης και αποκατάστασης πριν από τη συστηματική μελέτη των ευρημάτων είναι ζωτικής σημασίας.

Σημειώσεις

1 Knoblauch 1937, Szabò 1994.	7 Morgan 1935.	Maillard 2015.	2009, σ. 185–201.
2 Vierendeel–Schlörb 1997, Mitsopoulos–Leon 2009.	8 Vierendeel–Schlörb 1997.	14 Scheibler 2006.	18 Επιγραφικές πηγές για τις φιάλες, βλ. Tsingarida 2009, σμ. 7.
3 Mitsopoulos–Leon 2009, σ. 72.	9 Παλαιοκρασά 1983.	15 Για απομιμήσεις φιαλών σε πηλό, βλ. ενδεικτικά Tsingarida 2008, σ. 105–114, Tsingarida 2014, σ. 263–272.	19 Βλ. Tsingarida 2009, σμ. 7.
4 Szabò 1994.	10 Κόκκου–Βυρίδη 1999.	16 Sowder 2008.	
5 Vierendeel–Schlörb 1997.	11 Mitsopoulos–Leon 2009, σ. 73.	17 Για φιάλες μεγάλης κλίμακας, βλ. Tsingarida	
6 Κόκκου–Βυρίδη 1999.	12 Mitsopoulos–Leon 2009, σ. 73.		
	13 Maillard 2012, Huber /		

Βιβλιογραφία

- Huber / Maillard 2015: Huber S. / Maillard P., «Cavaliers et dédicantes: les terres cuites de l'Athénaion et la communauté civique d'Érétrie», στο S. Huysecom–Haxhi / A. Muller (επιμ.), *Figurines grecques en contexte. Présence muette dans le sanctuaire, la tombe et la maison*, Lille 2015, σ. 157–177.
- Knoblauch 1937: Knoblauch P., *Studien zur archaisch–griechischen Tonbildnerei in Kreta, Rhodos, Athen und Böotien*, Acta Archaeologica VIII, Bleicherode 1937.
- Κόκκου–Βυρίδη 1999: Κόκκου–Βυρίδη Κ., *Ελευσίς. Πρώιμες πυρές θυσιών στο Τελεστήριο της Ελευσίνας*, Αθήνα 1999.
- Maillard 2012: Maillard P., «Athéna au sens figuré: les terres cuites du plateau sommital d'Érétrie», αδημ. μεταπτυχιακή εργασία, Πανεπιστήμιο Λωζάνης, 2012.
- Mitsopoulos–Leon 2009: Mitsopoulos–Leon V., *BPAYPQN. Die Tonstatuetten aus dem Heiligtum der Artemis. Die frühen Statuetten*, Αθήνα 2009.
- Morgan 1935: Morgan C., «The North Slope. The terracotta figurines», *Hesperia* 4 (1935), σ. 189–213.
- Παλαιοκρασά 1983: Παλαιοκρασά Α., *Το Ιερό της Αρτέμιδος Μουνιχίας*, Θεσσαλονίκη 1983.
- Tsingarida 2008: Tsingarida A., «Nikosthenes looking east? Phialai in Six's and polychrome Six's technique», στο D.C. Kurtz / C. Meyer / D. Saunders / A. Tsingarida / N. Harris (επιμ.), *Essays in Classical Archaeology for Eleni Hatzivassiliou 1977–2007*, Οξφόρδη 2008, σ. 105–114.
- Tsingarida 2009a: Tsingarida A., «A la santé des dieux et des hommes. La phiale: un vase à boire au banquet athénien», *Mètis* 7 (2009), σ. 91–109.
- Tsingarida 2009b: Tsingarida A., «Vases for Heroes and Gods: Early Red-figure Parade Cups and Large-scaled Phialai», στο A. Tsingarida (επιμ.), *Shapes and Uses of Greek Vases (7th–4th centuries B.C.)*, Βρυξέλλες 2009, σ. 185–201.
- Tsingarida 2014: Tsingarida A., «The Attic phiale in context. The Late Archaic Red-figure and Coral-red Workshops», στο J. Oakley (επιμ.), *Athenian Potters and Painters Volume III*, Οξφόρδη 2014, σ. 263–272.
- Scheibler 2006: Scheibler I., «Phiale», στο *Brill's New Pauly*, 2006, http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e919410 [πρόσβαση στις 18.6.2021].
- Sowder 2008: Sowder A., «Ancient Greek Bronze Vessels», στο *Heilbrunn Timeline of Art History*, The Metropolitan Museum of Art, New York 2000, http://www.metmuseum.org/toah/hd/agbv/hd_agbv.htm (Απρίλιος 2008) [πρόσβαση στις 18.6.2021].
- Szabò 1994: Szabò M., *Archaic Terracottas of Boeotia*, Ρώμη 1994.
- Vierendeel–Schlörb 1997: Vierendeel–Schlörb B., *Die figürlichen Terrakotten. I. Spätmykenisch bis späthellenistisch*, Kerameikos XV, Αθήνα 1997.